

Gospodarka Polski pierwszych Piastów

Państwo Piastów powstało w X wieku w wyniku zakończenia trwającej kilka wieków wędrówki ludów izwiązane było z trwałym osadnictwem rolniczym. Osadnictwo wiejskie, początkowo skupiało się przy rzekach, od których pochodziły nazwy niektórych plemion (np. Wiślanie, Bobrzanie).

Powstanie państwa polskiego było efektem długotrwałych procesów wewnętrznych: gospodarczo-społecznych, politycznych i kulturowych. Poprzedzone było osiągnięciem wysokiego poziomu rozwoju, który pozwalał utrzymać państwo i jego aparat władzy. Wykształciła się też warstwa społeczna zainteresowana budową państwa, a jednocześnie wspólnota terytorialna (plemienna) wytworzyła potencjał militarno-polityczny, który umożliwiał zjednoczenie poszczególnych plemion.

Państwo utworzone przez Polan przez przodków Mieszka I zapoczątkowało wewnętrzną integrację gospodarczą i militarną za pomocą utworzenia sieci grodów i organizację skarbowości niezbędną do jego funkcjonowania. Istnienie państwestworzyło podstawę rozwoju społeczno-gospodarczego i sprzyjało umocnieniu pozycji grupy rządzącej, przyspieszając proces tworzenia elit społecznych drogą nadań książęcych oraz bogacenia się drużyny książęcej poprzez zdobywanie łupów. Potencjał gospodarczy państwa zależał od wielkości jego terytorium i liczby ludności, ponieważ w ustroju feudalnym większość produktu krajowego wytwarzana była przez rolnictwo. Wielkość produkcji rolnej określana była głównie przez gęstość sieci osadniczej, czyli liczbę ludności przypadającej na 1 km², w mniejszym natomiast stopniu przez różnice w poziomie techniki uprawy.

Podstawowymi daninami stałymi na rzecz panującego był narzaz, zwany też podworowym, a na Mazowszu i Kujawach podymnym, oraz powołowe zastąpione później przez poradlne. Narzaz ściągany był od każdej zagrody chłopskiej i płacony w naturze w postaci bydła lub nierogaczyny. Nazwa tej daniny pochodzi od nacięć dokonywanych na przepołowionej wzdłuż deszczułce lub kiju. Jedną połówkę zatrzymywał poborca a drugą podatnik. Porównanie połówek pozwalało na ujawnienie ewentualnych nadużyć. Powołowe płaciła cała ludność chłopska w wysokości zależnej od ilości sprzężaju w gospodarstwie, natomiast wysokość poradlnego zależała od tzw. radła czyli areалу uprawianej ziemi.

Do podstawowych świadczeń o charakterze usługowym należały stanu i stróża. Stan (stacja, gościtra) to obowiązek utrzymania przejeżdżającego władcy, jego świty, dostojników i niższych urzędników, stanowiący powinność prawa książęcego. Stróża to obowiązek dostarczania uzbrojonych ludzi do strzeżenia grodów w danej ziemi zarówno podczas wojny jak i w czasie pokoju a także pilnowanie przez chłopów małych grodów strażniczych, przejść granicznych i wiejskich dworów książęcych.

Inne świadczenia to pogoń, czyli obowiązek pogoni za rozbitym nieprzyjacielem, podwoda polegająca na obowiązku dostarczania koni wierzchowych na potrzeby władcy i jego ludzi, powóz, czyli obowiązek dostarczenia wozów z zaprzęgiem oraz przewód polegający na przeprowadzaniu księcia i jego ludzi z jednego miejsca postoju do drugiego oraz na zapewnieniu podróżującym środków transportu.

W miarę rozwoju siły produkcyjnej, której podstawą była rodzina chłopska, pojawiła się w gospodarce nowa forma organizacyjna - wielka własność ziemską. W XI i XII wieku wykształciły się różne kategorie ludności rolniczej. Nadal istniała grupa wolnych ludzi zwanych dziedzicami, którzy byli poza zwierzchnością wielkiej własności oraz grupa poddanych, do której należeli: zakupieńcy (uzależnieni za długi), rataje (ludzie, którzy wzięli pożyczkę na założenie gospodarstwa), goście (przybysze z zewnątrz) oraz przypisańcy (mieszkańcy wsi, którzy wcześniej znajdowali się poza obrębem włości nadanej przez księcia).

Ponadto we włościach istniała również ludność niewolna oraz niewolna czeladź dworska. Ze względu na charakter świadczeń ludność dzielona była na poddaną, służebną oraz niewolną. Poddani rolnicy i rzemieślnicy musieli świadczyć rentę naturalną, czyli produkty swej pracy, natomiast ludność służebna różnego rodzaju posługi.

Dokonujące się zróżnicowanie społeczeństwa wymagało nowych rozwiązań. Kościół, możni, urzędnicy i zarządcy okręgów administracyjnych z czasem także członkowie drużyny książęcej, otrzymywali beneficja, czyli nadania ziemi wraz z chłopami jako poddanymi. Stawali się panami feudalnymi a ich uprawnienia określały immunitety, które upowszechniły się w XII wieku, w okresie rozbicia dzielnicowego.

Immunitet skarbowy (ekonomiczny) polegał na częściowym lub całkowitym zwolnieniu ludności zamieszkującej w majątkach feudałów od określonych danin i posług na rzecz księcia. Najwcześniej przywileje te otrzymywały posiadłości biskupie. Immunitet w dziejach Kościoła odegrał ogromną rolę, ponieważ dzięki niemu Kościół uzyskał niezależność prawną i gospodarczą od władzy świeckiej.

Immunitet sądowy natomiast wyłączał lub ograniczał sądownictwo urzędników książęcych nad ludnością. Właściciel dóbr immunizowanych pobierał dla siebie część kar sądowych płaconych w pieniądzu.

Prawem księcia było też domaganie się od ludności udziału w obronie kraju, budowie grodów itp. Władca w dalszym ciągu zachowywał uprawnienia dotyczące posiadania ziemi (oprócz nadań) i jej eksploatacji, korzystania z dróg lądowych i wodnych, posiadania karczmy, młyna i targu, budowy grodów i lokacji miast, pobierania ceł oraz bicia monety.

Rolnictwo

Najstarszą metodą uprawy roli na ziemiach polskich była gospodarka żarowa polegająca na tym, że po wypaleniu lasu na uzyskanej ziemi zasiewano zboże, aż do jej całkowitego wyjałowienia, po czym przenoszono się na nowe tereny. Z czasem gospodarkę żarową zastąpiono tzw. dwupolówką, co było spowodowane wzrostem gęstości zaludnienia. System dwupolowy oznaczał, że corocznie połowę areалу pozostawiano odłogiem. Niewysokie plony uzupełniane były przez produkty pochodzące z hodowli, myślistwa, rybołówstwa, bartnictwa, zbieractwa oraz produkcji na własne potrzeby wyrobów przemysłowych takich jak tkaniny, skóry czy wyroby drewniane,

W średniowiecznej Polsce wsie były niewielkie, składały się z 15-20 gospodarstw chłopskich i posiadały wydzieloną działkę wielkości jednego radła, co odpowiadało obszarowi, który można było zorać za pomocą pary wołów i radła i stanowiło około 22 ha.

Nadania książęce udzielane Kościołowi i rycerstwu oraz rozwój instytucji immunitetu doprowadziły do powstania włości - nowej organizacji gospodarki rolnej. Składała się z kilku wsi, w których władzę sprawował włodzisz. Wysokość świadczeń i stosunki zależności były z góry ustalone. Do obowiązków włodzisz należało ściąganie świadczeń pobieranych w naturze. Były to zboża, len, siano, drób, sól, ryby, miód, nabiał itp.

Natomiast w dobrach kościelnych główną rolę odgrywała robocizna według zasad gospodarczych pochodzących z Zachodu. Robocizna po raz pierwszy została wprowadzona w klasztornych dobrach benedyktynów i cystersów. Gospodarstwa prowadzone przez zakonników przodowały w technice uprawy. Cystersi zakładali gospodarstwa rolniczo-hodowlane o areale od 200 do 300 ha. W XII wieku wprowadzili pługi koleśne, brony ramowe oraz młyny wodne zbożowe i folusznice, w których przerabiano wełnę z owiec. Niektóre osady specjalizowały się w określonych dziedzinach produkcji lub hodowli.

Wieś zabudowanabyła zwarcie w formie okolnicy, złożona była z tzw.dziedzin, na których gospodarowały poszczególne rodziny chłopskie.

Do celów pociągowych używano wołów, nie używano koni ze względu na ich wysoką cenę. Wynaleziono też nową uprzęż, zwiększającą efektywność pracy.

Podstawowym narzędziem orki było radło, czasem z żelazną radlicą. Radło nie posiadało lemiesza, składało się z drewnianej lub żelaznej radlicy i wydłużonej grządzieli (dyszla), do której zaprzęgano woły a rzadziej konie. Płytką orka radłem uniemożliwiała uzyskanie wyższych plonów. Do uprawy roli używano także brony. Początkowo było to narzędzie prymitywne, wykonane z pni drzew iglastych o odpowiednio przyciętych gałęziach. W XII wieku posługiwano się bronami laskowymi plecionymi z prętów wiklinowych.

Rzemiosło

Wyroby przemysłowe, takie jak tkaniny lniane i wełniane, skóry wyprawne czy drewniane narzędzia wytwarzane były w gospodarstwie chłopskim. Niektóre wyroby jak narzędzia żelazne, przedmioty garncarskie i sól wieś musiała nabywać. We wsi istniała grupa rzemieślników, zajmująca się wytwarzaniem produktów na potrzeby rolników. Byli to kołodzieje, bednarze i cieśle. W XI-XI wieku rozwinęło się rzemiosło wiejskie. Rzemieślnicy zajmowali się wykonywaniem swojego zawodu, ograniczając zajęcia rolnicze.

Pojawiły się ponadto osady służebne, których mieszkańcy byli zobowiązani do wyspecjalizowanych świadczeń lub usług na rzecz pobliskiego grodu lub bezpośrednio dla księcia. W osadzie służebnej zamieszkiwała z reguły ludność jednej specjalności rzemieślniczej, np. bednarze, cieśle, grotnicy, kobiernicy, kowale, szczytnicy, szłomnicy, złotnicy, czy hodowlanej, np. koniarze, owczarze, skotnicy, świniarze. Do dziś zachowało się ok. 400 nazw wskazujących, że dana miejscowość była kiedyś osadą służebną, np. Bednary, Grotniki, Łagiewki, Piekary, Rudniki, Rybaki, Sokolniki.

Średniowiecze to także okres rozwoju młynarstwa i browarnictwa. Na początku do przemiału ziarna zbóż używano żaren. Do XII wieku były to kamienne żarnaobrotowe, które umieszczane były w drewnianym kadłubie. Posiadało je prawie każde gospodarstwo. W XII wieku na polskiej wsi pojawiły się młyny wodne.

Piwowarstwo natomiast we wczesnym średniowieczu związane było z karczmą książęcą. Karczmy te znajdowały się najczęściej w podgrodziach i osadach targowych.

Górnictwo i hutnictwo

W Polsce wczesnopiastowskiej znano wytop masy szklanej, z której formowane były naczynia, szyby i ozdoby. W X wieku wytwarzano je na wyspie Wolin i w Opolu, w XI wieku w Kruszwicy a w XII wieku we Wrocławiu.

Górnictwo znajdowało się poza obrębem miast. Oprócz soli, której używano do konserwacji żywności, wydobywano także rudy metali oraz siarkę. W myśl prawa feudalnego bogactwa wnętrza ziemi stanowiły tzw. regale i były własnością królewską bądź książęcą, a ich wydobycie podejmowane było bezpośrednio na rzecz skarbu królewskiego lub przekazywane w drodze immunitetu dostojnikom świeckim lub duchowym.

Rola pieniądza

Początkowo handel rozwijał się w oparciu o użycie pieniądza towarowego, w postaci skórek zwierząt futerkowych, płatów płótna, bursztynów, soli i żelaznych prętów. Transakcje przy użyciu kruszcu (srebrnych sztab, prętów lub bryłek) albo monety kruszcowej obcej lub rodzimej stosowano rzadziej. W X i XI wieku pojawiły się pieniądze srebrne bite przez pierwszych Piastów oraz monety pozostawione przez obcych kupców. Pierwsza polska moneta, srebrny denar Mieszka I, została wybita około 982-84 roku.

Na przełomie XI i XII wieku produkcja mennicza umożliwiła stopniowe opanowanie obiegu pieniężnego przez rodzimą monetę. Od połowy XII wieku, w okresie rozbicia dzielnicowego, doszło do decentralizacji produkcji monet.

Mimo, że daniny i powinności były wówczas realizowane głównie w naturze, to z czasem rozszerzał się zakres świadczeń pieniężnych. Rozwój aparatu władzy powiększał ciężary na jej utrzymanie. Dochody książąt z bicia monet poprawiały stan ich skarbów. Zwiększało je tzw. psucie monety polegające na obniżaniu zawartości szlachetnego kruszcu w monecie i zmniejszanie jej ciężaru oraz obowiązkowa wymiana monety starej na nową.

Zjawisko to związane było bezpośrednio z pieniądzem kruszczowym, bitym przez państwowe mennice, na których odbita pieczęć władcy miała gwarantować odpowiednią zawartość kruszcu w monecie. Ponieważ wartość była denominowana przez władcę to o wartości monety decydował nominał, a nie zawartość kruszcu. Dlatego też starano się odzyskiwać część kruszcu użytego do wyrobu monety, najczęściej poprzez skrawanie jego krawędzi.

Taka moneta miała taką samą wartość nominalną wybitą na awersie jednak osoba psująca monetę odzyskiwała część kruszcu, która również miała swoją wartość.

Mennice zabezpieczały się do pewnego stopnia przed tym procederem w ten sposób, że bite monety posiadały różne znamiona na krawędziach np. w postaci „ząbków”, które ujawniłyby każdą próbę skrawania brzegu monety. Wiele współczesnych monet do dziś posiada takie znamiona na krawędziach, będące pozostałością dawnych zabezpieczeń przed psuciem pieniądza.

Handel

We wczesnym średniowieczu wymiana towarów miała charakter okazjonalny i dorywczy. Towary, których rolnik nie mógł sam wytwarzać a także narzędzia, np. wyroby żelazne, garncarskie czy ozdoby, kupował zazwyczaj od wędrownego kupca. Chłopi nie mając szerokiego rynku zbytu na swoje produkty, nie mogli nabywać dużo towarów pochodzenia pozarolniczego.

Rozwój handlu ograniczony był także przez brak dróg i dogodnych środków transportu oraz przez ówczesne środowisko naturalne. Pokrycie zdecydowanej większości kraju nieprzebytymi lasami oraz liczne rzeki, jeziora, bagna i mokradła tworzyły naturalne przeszkody w rozwoju szlaków handlowych. Hamował go także brak bezpieczeństwa na drogach oraz ustawiczna niepewność rynku. Kupcy sami wozili i sprzedawali swoje towary, a ze względów bezpieczeństwa łączyli się w karawany.

Miejsca trudno dostępne świadomie wybierane były jako bezpieczne siedziby ośrodków władzy. Daleko posunięta samowystarczalność gospodarcza poszczególnych obszarów ograniczała potrzeby prowadzenia wymiany z otoczeniem.

Wymiana lokalna w X-XII wieku odbywała się w osadach targowych rozwijających się pod murami warownych grodów i cechowała się wymianą towaru na towar. Obejmowała produkty przemysłowe i częściowo rolnicze jak skóry, bydło i miód. Jako pieniądza używano skrawków płótna, soli oraz ważonego srebra.

Miasta obsługujące głównie rynek lokalny odgrywały istotną rolę jako miejsca produkcji rzemieślniczej oraz centra wymiany dla rynku wiejskiego. W miastach takich targi odbywały się w określone dni tygodnia. Zwyczaj ten w wielu miastach przetrwał do dziś.

W państwie wczesnopiastowskim przeważała gospodarka naturalna, której podstawę stanowiły początkowo rodzinne gospodarstwa chłopskie. Praca chłopów koncentrowała się na uprawie ziemi i hodowli a także domowej produkcji rzemieślniczej.

W gospodarce zdominowanej przez rolnictwo tempo wzrostu gospodarczego ograniczało się do 0,2% rocznie. Produkcja zwiększała się przede wszystkim dzięki angażowaniu rosnących zasobów siły roboczej. Brak postępu w produktywności był związany z zagospodarowaniem na cele rolnicze obszarów mniej urodzajnych lub ziem na terenach wschodnich, gdzie poziom rolnictwa był niższy.

W gospodarce Polski wczesnopiastowskiej szczególne miejsce zajmowała gospodarka panującego. Państwo piastowskie w pierwszym okresie istnienia było traktowane jako majątek rodu książęcego (patrymonium) podlegający dziedziczeniu. Jednocześnie gospodarka ta była systemem gospodarki publicznej, czyli systemem państwowym.

W początkowym okresie świadczenia na rzecz zwierzchności nie były wysokie i regulowane były przez tradycyjne normy prawa książęcego. Ludność miała obowiązek świadczeń w formie danin w naturze a z czasem także w pieniądzu a ponadto w postaci posług w rodzaju służby wojskowej, przewozu produktów (podwoda), obowiązek utrzymania przejeżdżającego władcy i jego świty, stanowiący powinność prawa książęcego (stan).

Bibliografia

1. Duda J., Orłowski R.: *Gospodarka polska w dziejowym rozwoju Europy (do 1939 roku)*, Lublin 1999.
2. Jezierski A., Leszczyńska C.: *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2001.
3. Krajewski M.: *Historia gospodarcza Polski do 1989 roku. Zarys problematyki*, Włocławek 2000.
4. Rusiński W.: *Zarys historii gospodarczej Polski na tle dziejów gospodarczych powszechnych*, Warszawa 1986.
5. Wójtowicz G.: *Trendy i rewolucja. Dzieje gospodarcze ziem polskich*, Warszawa 2006.